

УДК 35.1

М. В. ВЛАДИМИРОВ

МОДЕРНІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Розглянуто сучасні підходи до модернізації державної влади в умовах глобалізації суспільних відносин.

Ключові слова: влада, держава, державна влада, глобалізація, суверенітет, легітимація, примус, авторитет, право.

Modern approaches to the modernization of state power in a globalizing social relations.

Key words: power, state, government, globalization, sovereignty, legitimating, coercion, authority, legislate.

Досвід багатьох країн, які успішно здолали свою авторитарну і навіть тоталітарну спадщину і зуміли побудувати демократичну державу, свідчить про те, що Україна цілком здатна повторити їх шлях. Проте вироблення уявлень про перспективи сучасної України має сенс тільки з урахуванням усвідомлення світового контексту, частиною якого вона є. Маючи унікальність історичних особливостей, займаючи своє, тільки їй властиве місце у структурі та динаміці глобальної спільності, Україна має ті ж вектори трансформації, що і все людство: інформатизація, ускладнення і глобалізація соціального простору, раціоналізація, зростання цінності свободи і незалежності, письменності населення, зміна модального типу сім'ї, накопичення і підвищення ролі знання, прагнення до технічного прогресу [1]. Тому Україна, як і інші держави, перебуває під впливом процесів глобалізації, що відбуваються.

Питання, що пов'язані з природою влади та державною владою зокрема, досліджуються вже досить давно. У межах філософії досить ґрунтовно аналізуються змістовні ознаки влади та специфічні особливості її прояву (Геродот, Платон, Аристотель, Цицерон, Тома Аквінський, Окамм, Макиавеллі, Боесі, Боден, Гельвецій, Дідро, Гольбах, Руссо, Гоббс, Локк, Вольтер, Кант, Гегель, Берк, Фіхте, Ніцше, Шпенглер, Сен-Симон, Оуен, Фур'є, Маркс, Дюркгейм, Вебер, Гумбольдт, Маблі, Юм, Моска, Парето, Бернхем, Кроз'є, Берклі, Бентам та ін.).

Сучасні інтерпретації класичних теорій влади, що стали методологічними витоками дослідження, містяться у працях Б. Беррі, К. Дейча, Г. Реттгерс, Т. Парсонса, Г. Саймона, Д. Істона, П. Блау, Р. Даля, Н. Лумана, К. Дойча, Х. Лассуела, Г. Арендт, Х. Вронга, Ю. Хабермаса, К. О. Аппеля, К. Байме, Е. Тоффлера та ін.

Невизначеними залишаються питання трансформації форм державної влади в умовах глобалізації процесів суспільного управління.

Метою цієї публікації є дослідження особливостей трансформації форм державної влади в умовах глобалізаційних викликів.

Поняття “глобалізація” є багатограним. У ширшому сенсі – це переростання національної і регіональної проблематики держави в загальносвітову, а також формування нового господарського, політичного і природно-біологічного глобального середовища. У вузькому сенсі – це поняття характеризує процес трансформації економічних, політичних і соціокультурних основ інституту національної держави в напрямі становлення цілісної світової політичної системи, що базується на загальних цінностях. І саме це розуміння глобалізації є цінним для модернізації інституту державної влади і суспільних відносин.

Відомо, що спочатку держава виникла як інститут організації спільної трудової діяльності, що інституціоналізує нерівність, примус одних іншими, але при цьому є умовою стабільності та суспільного прогресу. З ускладненням політичної структури розвивався й інститут держави. В умовах процесів глобалізації, посилення інтеграційних тенденцій світового соціуму саме інститут держави стає джерелом організації і нормативною основою розробки, використання сучасних науково-технологічних і комунікативних досягнень. Зі збільшенням різноманіття форм міжнаціональних форм економічного, політичного, культурного співробітництва, формуванням нових акторів у цій сфері, держава як політичний інститут стає найважливішим і засадничим організатором цих взаємин.

Тому в сучасних обставинах особливої актуальності набуває проблема пристосування інституту державної влади до внутрішніх і зовнішніх умов, що змінюються, тобто його модернізація. При цьому слід враховувати, що існує безліч чинників, які впливають на процес адаптації інституту державної влади до умов, що змінюються, які можна поділити на три групи:

- внутрішні – такі, що формуються усередині самого інституту державної влади або властиві всім політичним інститутам;
- зовнішні – чинники суспільного розвитку, що чинять вплив на розвиток держави або суспільні інститути в цілому;
- глобальні – чинники зовнішнього середовища, до яких можна віднести основні умови загальносвітового розвитку, процеси глобалізації, що чинять вплив і на окремі національні спільності, і на їх політичні інститути.

До останньої групи чинників кінця ХХ – початку ХХІ ст. можна віднести такі, як криза соціалістичної, державно-орієнтованої моделі розвитку в країнах Східної Європи і СРСР, загострення екологічних, демографічних й інших глобальних проблем, протиріччя становлення універсального способу життя і зростання впливу національно-культурної, соціально-територіальної ідентичності, індивідуально особистісного розвитку, наслідки інформаційної революції, зростання соціальної диференціації окремих частин єдиної світової економічної системи, що формується, зміна загальної геополітичної картини тощо [3].

Тому глобальні процеси, які відбуваються у світі, є об’єктивними зовнішніми умовами, що значною мірою визначають модернізацію суспільних відносин, зміст, структуру і функції інституту державної влади. Більше того,

політична і економічна глобалізація світового соціуму підриває Вестфальську систему міжнародних відносин, основним суб'єктом яких виступала держава, що історично склалася.

Необхідно відмітити, що сама ідея глобального розвитку людства абсолютно не нова і по суті характерна будь-якій політичній спільності будь-якого просторово-часового відрізка світової цивілізації. Наприклад, на наш погляд, одним з варіантів “глобального світу” при порівняльно-історичному аналізі вітчизняного суспільства є навіть мрія про “світову революцію”, сприйнята партією більшовиків як своєрідний орієнтир політичного розвитку на довгі десятиліття і підтримана більшістю громадян нової Радянської держави. Про це свідчать також і численні великі транснаціональні організації, створені під потужним впливом СРСР, такі, як Рада Економічної Взаємодопомоги, Варшавський Договір та ін. Але, як показала історія, подібна модель глобалізації виявилася тупиковою. У той же час, крах і розвал СРСР парадоксальним чином супроводжувалися новою ідеологією політичної глобалізації і інтеграції в “світову спільноту”. Була проголошена “нова відкритість”, межі й ізоляція оголошені пережитками.

Взагалі, поява в сучасному науковому дискурсі терміну “глобалізація” відноситься приблизно до кінця 60-х – початку 70-х років минулого століття. Тенденції формування загальносвітової цивілізації, що емпірично фіксуються, послужили свого роду відправним пунктом для виникнення значної кількості різних теоретичних переконань відносно майбутнього людського суспільства. Власне, ідея глобального розвитку спочатку виникла як раціонально виправданий, доцільний орієнтир прогресивного розвитку (вдосконалення) усього людства. Так, наприклад, на думку таких відомих американських учених, як Д. Белл, З. Бжезинський, Д. Нейсбіт, П. Друкер та інші, справжні, в цілому прогресивні, тенденції далі еволюціонуватимуть у тому ж напрямі, набуваючи зрілих, досконалих форм. Прототип прийдешнього світопорядку можна виявити вже зараз у суспільствах найбільш розвиненого типу – західноєвропейських і північноамериканському. Отже, образ майбутнього може бути спроектований шляхом екстраполяції спостережуваних рис на всю світову спільноту.

На думку представників подібних переконань, такого роду “універсалізація” можлива лише за умови єдності соціальних, економічних, політичних і культурних зв'язків і відносин у всьому світовому соціумі та, відповідно, при зниженні ролі інституту національних держав, які, за словами Д. Белла, стають “занадто малі для великих життєвих проблем і занадто великі для маленьких проблем” [2].

Проте справжнього розквіту й актуалізації концепція глобалізації досягла в останнє десятиліття ХХ ст. За минулі з моменту виникнення феномену глобалізації десятиліття світова спільнота зіткнулася зі значними складнощами становлення єдиного, цілісного і взаємозалежного світу – політичними, соціально-економічними, науково-технічними, культурно-моральними. Протиріччя світової і регіональної політики, що зіштовхують національні

інтереси різних держав, політична нерівність, постійна загроза тероризму, зростання міжнародної злочинності, глобальна екологічна криза, що посилюється, викликають усе зростаюче занепокоєння, що постійно фіксують численні масові опитування населення. У подібних умовах, фактично будь-які політичні, економічні і соціальні зміни починають розглядатися під кутом зору процесу глобалізації.

Необхідно зазначити, що хоча дискусії серед науковців по проблемах глобалізації тривають вже декілька десятиліть, єдиного загальноприйнятого наукового визначення поняття “глобалізація” досі не існує. У найзагальнішому сенсі цим поняттям визначають ті серйозні зміни, які відбуваються у світовій системі упродовж останніх 20-30-ти років. Проте, як відмічає російський дослідник В. Кузнецов, процес глобального розвитку світової цивілізації має всеосяжний характер, його різні грані є предметом вивчення майже всіх суспільних наукових дисциплін. Коли ж ці окремі визначення зіставляються, створюється враження деякого різноголосся [5].

Проте власне термін “глобалізація” вперше було введено в науковий обіг відомим американським економістом Т. Левіттом. Він позначив цим терміном феномен злиття ринків окремих продуктів, вироблюваних великими багатонаціональними корпораціями. Ширше значення цьому терміну надали в Гарвардській школі бізнесу, і головним його популяризатором став консультант цієї школи К. Оме, який видав у 1990-му р. роботу “Світ без меж”. Вважаючи, що світова економіка віднині визначається взаємозалежністю тріади США, Японія і ЄС, він стверджував, що економічний і політичний націоналізм окремих держав став безглуздим, оскільки роль “сильних акторів” на світовій економічній і політичній арені віднині відіграють транснаціональні корпорації. Саме в цьому, на його думку, і виражається сутність процесу глобалізації [7].

Позицію К. Оме розділяють далеко не всі дослідники, але саме вона стала відправним пунктом будь-якої наукової дискусії на цю тему, ключовим словом якої є, як правило, поняття “взаємозалежність”, а глобальний розвиток трактується як процес посилення цієї взаємозалежності. Більше того, російський академік О. Богомоллов стверджує, що процеси взаємозалежності не обмежуються лише економічною сферою, а поширюються на всі види людської діяльності. На його думку, зростаюча взаємозалежність країн світу і народів, незважаючи на всі відмінності в рівнях розвитку, культурі, релігії, історичних традиціях, досягла такої стадії, яку стали означати поняттям “глобалізація”. Це поняття однаково застосовне і до економіки, і до політики, і до культури [4].

Таким чином, на наш погляд, процес глобалізації слід розуміти як багатогранне явище, що передбачає загальну трансформацію політичного простору-часу й інших аспектів життєдіяльності суспільства, є в сутнісній своїй характеристиці комплексом суперечливих зв'язків і умов. Це не однолінійний і однонаправлений розвиток на шляху до єдиного постіндустріального суспільства, а радше, потенційний напрям еволюції світової цивілізації. Глобалізація не просто існує як деякий політичний факт, вона охоплює все більшу

кількість політичних інститутів і національних держав, уніфікуючи при цьому певним чином їх власні соціокультурні характеристики і особливості.

З точки зору державного управління проблеми глобалізації найчастіше аналізуються в контексті світового або глобального громадянського суспільства; трансформації інституціональної структури, функціональної специфіки і політичної ролі національної держави; питань організації і функціонування різних політичних систем і режимів. З цих позицій у сучасній науці глобалізацію розглядають в основному як:

– багатосторонній процес взаємозв'язку політичних структур, культур і суб'єктів у світовому масштабі (М. Лечер);

– процес, що розмиває межі соціокультурних нормативів, супроводжуваний зростаючим усвідомленням цього (М. Уотерс);

– інтенсифікацію політичних відносин у світовому масштабі, так що події в тих чи інших віддалених один від одного регіонах світу опиняються взаємозв'язаними (Е. Гідденс);

– стискування світу в єдине політико-економічне ціле, з одночасним усвідомленням цього його локальними частинами і політичними суб'єктами (Р. Робертсон).

Таким чином, специфіка державно-управлінського підходу до дослідження процесу глобалізації полягає, на наш погляд, не лише в аналізі питань формування нових міждержавних і міжнародних недержавних політичних інститутів, регіонального розвитку, проблем політичної інтеграції і впровадження нових інформаційних і комунікаційних технологій, тобто тенденцій, але також і в аналізі можливих наслідків універсалізації і інтеграції економічного, політичного і соціокультурного простору, образів, форм життєдіяльності різних суспільств і національних держав.

Відтак, глобалізація сучасного світу – це одночасно і складний процес, і стан, що виражає стадії глобальності. На основі аналізу численних підходів до дослідження цього явища можна зробити висновок, що його сутність полягає в тривалому історичному процесі перетворення світового простору на єдине міжнародне соціально-економічне, політико-правове і культурно-інформаційне поле, де, по-перше, безперешкодно переміщуються символічні політичні, соціальні й економічні цінності; по-друге, вільно поширюються ідеї і пересуваються їх носії; по-третє, формуються і займають провідні позиції наднаціональні і наддержавні інститути управління.

Фактично, глобалізація є тенденцією і реалізацією активного поширення практик, цінностей, технологій і інших людських творів по всьому світу, коли глобальні практики все сильніше впливають на людські життя, а фокусом і передумовою формування людської діяльності стає земна куля, що посилює конфлікт між силами, стимулюючими всесвітню інтеграцію, з одного боку, і силами, які наполегливо дотримуються позиції про значущість і недоторканість національно-державних меж, з іншого. Це дає підстави деяким авторам навіть ставити питання про можливість подальшого існування інституту держави, його необхідність і доцільність.

Так, А. Салмін вважає, що нова фаза світового розвитку кидає черговий виклик національним державам, що історично склалися, виділяючи п'ять особливостей:

– по-перше, відбувається процес політики, що “економізує”. У нормальній, не кризовій обстановці економічний блок з його мотиваціями, логікою, повсякденними інтересами виходить на перший план суспільного життя. Традиційні уявлення про важливість військової потужності та політичного впливу зберігаються, але цих чинників стає вже недостатньо, щоб гарантувати місце у верхній частині світової ієрархії;

– по-друге, виникнення глобальної економіки обмежує для переважної більшості національних урядів можливість втручатися в регулювання економічних процесів. Механізми реального управління економікою все більшою мірою опиняються в руках наднаціональних співтовариств, міжнародних і національних неполітичних організацій, а також небагатьох урядів найбільш могутніх держав;

– по-третє, держава, в новому історичному контексті обмежена у своїх можливостях, вимушена відмовлятися від деяких колишніх функцій на користь громадянського суспільства. Так, вона поступається частиною політичної ініціативи економічним суб'єктам і неурядовим організаціям (національним і міжнародним), які все частіше здатні нав'язувати свою волю як самим державам, так і міждержавним організаціям;

– по-четверте, втрата національними урядами більшості країн багатьох важелів управління економікою, а також тим, що раніше відносилось до сфер зовнішньої політики і національної безпеки, неминуче веде до послаблення їх ролі як “головних керманців” на територіях самих національних держав, де на перші ролі висувуються органи регіональної і місцевої влади;

– по-п'яте, в галузі міжнародного права протягом ХХ ст. сталося важливе зрушення від визнання домінуючим принципу національного суверенітету (і, відповідно, безпеки держави) до визнання таким принципу суверенітету народу (і, відповідно, безпеки громадян). Неповна ясність положень міжнародного права в галузі теорії суверенітету і її суперечливе втілення в нормах позитивного права створюють ґрунт для протиріч і конфліктів нового типу, допускаючи втручання, у тому числі і за допомогою збройних сил, у внутрішні справи суверенних держав, особливо тих, які визнаються “неспроможними” (failed states) [6].

На наш погляд, сучасна держава поступово починає знаходити ту нову роль, яку їй судилося займати в постіндустріальному світі, що глобалізується, виконуючи такі основні функції:

– охорона прав людини, господарюючих суб'єктів, громадських організацій і асоціацій від замахів і зловживань;

– виконання ролі арбітра в численних спорах і конфліктах;

– визначення законодавчих “правил гри” в економіці та суспільно-політичному житті і контроль за виконанням цих правил;

– виконання за дорученням суспільства деяких функцій, які небезпечно або нераціонально доручати приватним особам і компаніям (контроль за довіллям, підтримка депресивних регіонів, боротьба із злочинністю тощо);

– охорона країни від замахів ззовні, регулювання зовнішніх відносин, захист інтересів своїх громадян і організацій за кордоном.

Відмічені зміни неможливо не враховувати в контексті модернізації суспільних відносин та інституту державної влади. Хоча українській державі ще належить пережити нелегкий процес адаптації до умов розвитку глобалізованого світу, що змінюється, але вже зараз видно, що від цього залежить не лише доля держави і продовження її нехай і видозміненої, проте такої ж важливої як і раніше історичної місії. Від того, наскільки Україна зуміє видозмінитися і пристосуватися до нових соціальних реалій, залежить і характер реалізації постіндустріалізму як нової парадигми розвитку нашого суспільства.

У цьому зв'язку необхідно враховувати, що за останні роки в еволюції суспільної свідомості українців досить виразно виявляються дві суперечливі тенденції. З одного боку, спостерігається стрімке засвоєння частиною наших співгромадян індивідуалістичних цінностей та ідеалів, що, природним чином, передбачає рішуче відторгнення абстрактних ідеологічних принципів і установок, небажання йти на які б то не було жертви заради отримання державою минулої могутності. З іншого ж боку, не можна не бачити і тим більше не брати до уваги значне посилення патріотичних настроїв, обумовлене особливостями нашої новітньої історії, а також шкодою, що все ще має місце, з приводу минулої величі СРСР, пов'язаними, зокрема, з дуже високим в недалекому минулому ступенем безпеки (у тому числі й соціальної) населення.

Тому при розгляді перспектив модернізації інституту державної влади в Україні слід враховувати, принаймні, три вірогідні варіанти: патерналістсько-етатистський, ліберально-індивідуалістичний і соціально орієнтований.

При продовженні, а тим більше поглибленні, політичної і/або економічної кризи не можна виключати того, що в суспільній свідомості можуть взяти верх патерналістсько-етатистські цінності. У ситуації, що склалася в Україні, вони можуть знайти політичне вираження як під лівими, так і під правими гаслами. Соціальне самовизначення, засноване на такій системі цінностей, характеризувалося б орієнтацією на сильну авторитарну владу, етатизацію економіки, підтримку значно жорсткіших, ніж нині, дій по боротьбі з корупцією і злочинністю, згодою на обмеження соціальних і політичних прав і свобод. Можна відмітити і те, що цей варіант заперечує, відкрито або по суті, застосовність західної моделі демократії до умов України і бачить порятунок у відновленні авторитарної системи за радянським або дореволюційним зразком. Очевидно, що утвердження подібної системи цінностей, ізолююче Україну від домінуючих тенденцій світового розвитку, відкинуло б її далеко назад.

З точки зору національних інтересів України та її міжнародної ролі, оптимальним результатом політичної модернізації є створення сильної

демократії, яка утвердить наділену достатніми повноваженнями виконавчу владу, діючу під контролем законодавчої, судової влади й організацій громадянського суспільства (як національних, так і міжнародних) і забезпечить можливість участі в державному управлінні та місцевому самоврядуванні зацікавлених в цьому громадян. Усе це знаходиться у “мейнстрімі” процесів глобалізації в політичній сфері.

Таким чином, вирішуючи завдання модернізації суспільства й інституту державної влади в Україні, доцільно враховувати нинішні виклики часу, вплив процесів глобалізації і глобальні тенденції. Це дозволить досягти необхідного соціального самовизначення, що, як відомо, є вибором суспільством системи цінностей, які визначають основні напрями його розвитку. Не передбачаючи явного знання кінцевої мети і переважних форм суспільної організації, воно слугує, передусім, еталоном при оцінці конкретних дій індивідів, соціальних інститутів і суспільно значущих результатів цих дій. При всьому цьому соціальне самовизначення є найважливішою умовою нормального функціонування держави. Воно забезпечує йому можливість оптимальної реакції на соціальні та політичні події і зміни, як внутрішні, так і зовнішні. Адекватне об’єктивним обставинам соціальне самовизначення потрібне будь-якому нормально функціуючому інституту держави. Воно зміцнює стабільність суспільної системи і гарантує цю стійкість на перспективу, істотно підвищує ефективність управлінських механізмів. Особливо важливе воно в умовах глобалізації, передусім для країн, що виявилися перед необхідністю зміни парадигми суспільного розвитку. Проте досягти цього неможливо без упровадження відповідної комунікативної моделі.

Література:

1. Бек У. Что такое глобализация? / У. Бек ; пер. с нем. А. Григорьева, В. Седелника ; общ. ред. и предисл. А. Филиппова. – М. : Прогресс-Традиция, 2008. – 247 с.
2. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире / И. Валлерстайн. – СПб. : Университетская книга, 2007. – 314 с.
3. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: опыт социального прогнозирования / Д. Белл ; пер. с англ., ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Академия, 1999. – 784 с.
4. Вебер А. Б. Быть или не быть... Глобальное управление как глобальная проблема / А. Б. Вебер // МЭиМО. – 1994. – № 4. – С. 24–33.
5. Кузнецов Н. П. Экономический рост: история и современность / Н. П. Кузнецов. – СПб. : Сентябрь, 2005. – 144 с.
6. Салмин А. Глобализация и современное государство / А. Салмин // Полис. – 2007. – № 2. – С. 14–26.
7. Burton J. World society / J. Burton. – Cambridge: Cambridge university press, 2002. – 354 p.